

КАСБИЙ РЕФЛЕКСИЯ ТУШУНЧАСИНИНГ МАЗМУНИ

Н.С.Жўраев

**Қўқон давлат педагогика институти Илмий ишлар ва инновациялар бўйича
проректори**

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7812694>

Кўп асрлар давомида чуқур ўрганилган ва ақлий фаолиятнинг фалсафий категорияси, илмий тушунчаси, услубий таърифи, механизми сифатида мавжуд бўлган рефлексия ҳозирда турли томонлардан кўриб чиқилди ва шунинг учун кўплаб таърифлар, турлар ва таснифларга эга.

Рефлексиянинг энг кенг тарқалган таърифлари назарий ва услубий тадқиқот ва унинг моҳиятини таҳлил қилишга уринишлар билан боғлиқ. Хусусан, Г.П.Шchedровицкий семантик ва мавзули рефлексияни ажратиб кўрсатди, бу алоҳида воситалар ва усулларнинг мавжудлиги ёки йўқлиги эканлигини ажратиш учун асосдир. В.А.Петровский ретроспектив (фаолият акти тарихини ретроспектив тиклаш шаклида) ва истиқболли (фаолият жараёнида эҳтиёжни бошдан кечириш динамикаси ва предмет шартлари тизимида топилган янгилик) рефлексияга ишора қилди. С.Ю.Степанов ва И.Н.Семеновларнинг тадқиқотларида биз шахсий, интеллектуал, экзистенциал, коммуникатив рефлексия каби турларига дуч келамиз. В.В.Давидов томонидан расмий ва мазмунли рефлексия тушунчалари, И.С.Ладенко бўйича- аналитик ва синтетик ва бошқалар. Б.З. Вулфов рефлексиянинг асосий турлари сифатида шахсий рефлексияни (“Мен” образи, реал ва идеал), ижтимоий перцептив рефлексияни (“Мен”нинг бошқа одамлар нигоҳи билан тасвири) ажратиб кўрсатади. Тафовутларнинг ҳар бирида ўз фаолияти асосларини тушуниш ва қайта кўриб чиқиш, янги маъно ва қадриятларни эгаллашга қаратилган фикрлаш ҳаракати сифатида рефлексиянинг муҳим таърифи билан боғлиқ етарли асослар келтирилган.

Ушбу ва шунга ўхшаш акс эттириш таърифлари орасида, айниқса, яқинда пайдо бўлган назарий ва амалий ишларда энг кенг тарқалган “Касбий рефлексия” атамаси алоҳида қизиқиш уйғотади. Бу илмий ишларни таҳлил қилганда, “касбий рефлексия” атамаси исбот ва қўшимча тушунтиришларни талаб қилмагани учун “сукут бўйича” қўллангандек таассурот пайдо бўлади. Биз касбий рефлексиянинг муҳим ва расмий жиҳатларининг қатъий таърифини топа олмадик. Билвосита белгилар ва кўрсаткичлар шуни аниқлашга имкон бердики, аксарият илмий ишларда касбий рефлексия касбий фаолиятнинг барча хилма-хиллигида акс этиши тушунилади ва шу асосда баъзи тадқиқотларда у фаолият билан синонимдир. Дарҳақиқат, ушбу мантиқда фаолият ва касбий рефлексларнинг ўзаро боғлиқлиги аниқ, аммо бизнинг нуқтаи назаримизга кўра, бу боғлиқлик бўйсунуш характерида эга: касбий фаолият фаолиятнинг ажралмас қисмидир, чунки касбий фаолият инсоннинг умумий ҳаёти тизимига киради. Шу сабабли, касбий рефлексиянинг расмий томони унинг мавзусида, яъни касбий фаолиятнинг турли мазмунида ётади.

Касбий рефлексиянинг моҳияти унинг касб билан боғлиқ бўлган инсон ҳаёти ва фаолиятининг улкан қатлами учун берилганлиги, зарурлиги ва ҳатто муқаррарлигидадир. Мутахассис бу фикрдан қочиб қутула олмайди. Ва

профессионаллик даражаси қанчалик юқори бўлса, рефлексли компонент таъсирнинг муваффақиятини аниқлайди. Аммо рефлексивликнинг ўзи ҳали ҳам тил маданияти воситалари ва тегишли фикрлаш маданияти билан таъминланиши керак ... Маълум бўлишича, агар бошқарув фаолиятининг ўзида қандайдир маданий инқилоб содир бўлмаса, бизда яхши ва мақбул стратегиялар ёки бошқарув фаолиятининг тартибли иерархияси, кейин эса бутун жамият фаолияти бўлмайди. Қандай қилиб биз тушунмайлик: мана шундай мураккаб, кўп позицияли ва кўп предметли ташкилот билан фикр юритишнинг жонли амалиёти, бизнинг заминимизда пайдо бўлган ва бир қатор анъаналарни сақлаб қолган. Уларнинг барчаси бутун касбий фаолият жараёнининг тузилишини тубдан муаммолаштиришга олиб келди. У ҳали йўқ, лекин унинг руҳи аллақачон кўриниб турибди. Мамлакатимиз учун қилиниши мумкин бўлган энг яхши нарсаси - бу рефлексли ҳаракатдан яшаш эмас, балки рефлексив ўзини ўзи ташкил қилишнинг рефлексив механизмлари ва қонуниятлар инсон ривожланиши ва ўзини ўзи ривожлантиришнинг ажралмас механизмлари эканлиги барчамизга маълум [1].

Рефлексиянинг муҳимлиги унинг ақлий фаолият акти сифатидаги мунтазамлигида ҳам намоён бўлади. Рефлексия жараёни учта асосий босқични ўз ичига олади: қийинчилиكنи ўз ичига олган олдинги фаолиятни таҳлил қилиш, таҳлил асосида ўз фаолиятини танқид қилиш ва янги модел ёки фаолият меъёрини излаш. Янги меъёр рефлексиядан чиқиб кетиш ва тўхтаб қолган фаолиятни давом эттириш имконини беради. Янги меъёрни излашда чиқишнинг бир неча йўли бўлиши мумкин. Янги меъёрни маданиятда маълум бўлган намуналарга мурожаат қилиш орқали топиш мумкин. Бу чиқиш маданиятнинг ривожланишини англаб билиш, балки уни қайта ишлаб чиқариш ҳаракатидир. Гарчи мутахассис учун бу билим, фаолият усуллари, шахсий соҳанинг субъектив ривожланишни англатиши мумкин. Унинг яна бир тури ана шундай ижодий фаолиятга асосланади, яъни субъектнинг ўзи ва умуман маданият (фаолият) ривожланишини билдиради. Рефлексия тартиби ҳақидаги ушбу умумий ғоялар профессионаллик, касбий малака, касбий қобилият, тайёргарлик ва бошқалар тушунчалари билан боғлиқ ҳолда тадқиқотларда кўриб чиқиладиган касбий рефлексияни тавсифлашда бузилади. Ушбу тушунчаларнинг тузилишига қараб, рефлексия механизми ва унинг мазмунли мазмуни қурилади. Шундай қилиб, шахсий хусусиятлар, психодинамика, касбий билим ва кўникмалар, касбий тажриба каби таркибий қисмлар профессионалликка киритилганда, биринчи навбатда, фаолият натижаларидаги ютуқлар ва нотўғри ҳисоб-китобларни ўз ичига олган касбий тажрибага нисбатан рефлексия [2,3,4]. Касб-хунар учун акс эттириш кўпинча интеллектуал ва шахсий рефлексия доимий равишда жалб қилинадиган фаолиятни рефлексиялашдан бошланади. Чунки ҳар уч тоифа: онг, шахс, фаолият инсонга хос бўлган ажралмас яхлитликни ташкил қилади ва унинг касбий хулқ-атворини белгилайди.

А. А. Бизяева рефлексияни субъектнинг доимий шахсий ва касбий ўзини ўзи такомиллаштириш, ўзини ўзи таҳлил қилиш ва ўзини ўзи бошқаришнинг психологик механизмлари асосида ижодий ўсиш қобилиятида намоён бўладиган юқори профессионалликни ривожлантиришнинг энг муҳим омили сифатида белгилайди [6]. Муаллиф “одам-одам” соҳаси учун рефлексиянинг муҳимлигини таъкидлайди, чунки

унинг тадқиқотчи, тартибга солинмаган табиати, бу инсоннинг ўзини ўзи билишида онгни акс эттиришни ва бошқа шахс учун масъулият ҳиссини оширишни талаб қилади. Бу ҳолда рефлексия мураккаб психологик ҳодиса бўлиб, ўз фаолиятига нисбатан аналитик позицияни эгаллаш қобилиятида намоён бўлади. А.А.Бизяева икки даражали рефлексия моделини таклиф қилади:

1.Операцион даража (конструктив-бажарувчи, мотивацион, прогностик жиҳатлар, акс эттирувчи онгда акс эттирилган).

2. Ҳақиқий шахсий даража (фаолиятдаги касбий-шахсий субъектив йўналиш ва рефлексив вазиятда шахсий, субъектив иштирок этиш) [6].

Б.З.Вульфов касбий рефлексияни инсоннинг ўзи, ўз “Мен”и имкониятларини танланган касб талаб қиладиган нарса билан у ҳақида мавжуд бўлган ғоялар билан, ўз тажрибасининг хусусиятлари билан боғланиши деб тушунади. Бундан ташқари, мулоҳаза касбий фазилатларнинг бор ёки йўқлигини аниқлаб бермайди, балки уларни ривожлантириш, бойитиш, мустаҳкамлашни рағбатлантиради [2]. Бир қатор тадқиқотларда касбий мулоҳаза интроспекция билан белгиланади, тузилиши бўйича рефлексия тартибига ўхшаш ва сабаб-оқибат муносабатларини аниқлаш, олинган маълумотларни умумлаштириш ва амалиётда қўлланиладиган хулосаларни шакллантириш босқичларидан иборат [7.8].

Келтирилган мисоллар рефлексиянинг бундай кўп функциялилиги унга фикрлашнинг профессионаллиги ва фаолият самарадорлигини белгилайдиган, шунингдек, шахсий ва индивидуал психологик касбийлик даражасини белгилайдиган тизимни ташкил этувчи омил характерини беради, деб таъкидлаш имконини беради. Турли хил рефлексия турлари инсонга хос бўлган битта жараённинг таркибий қисмлари сифатида кўриб чиқилиши керак. Зеро, бу турлар бир мулоҳаза юритиш жараёнида қанчалик уйғун бирлашса, инсон ўзини дунёда қанчалик уйғун ҳис қилса, у ўзини касбий қобилиятларни ривожлантириш нуқтаи назаридан шунчалик бойитади ва касбий маданиятни ривожлантиришга катта ҳисса қўшади.

Касбий туфайли, ўз касби бўйича аниқ билим ва кўникмалар ҳажмида ифодаланган фанга оид касбий компетенция улушини оширишдан ташқари, муаммоларни қўйиш ва ҳал қилиш кўникмаларини ривожлантириш, жамоавий ишлаш қобилияти, ўзаро муносабатда бўлиш ва зиддиятли вазиятларни енгиш, касбий ва шахсий тажрибани бойитишга эришилади. Унинг механизмларини рефлексив ва билиш қобилияти инсонга ўз қадриятлари ва тамойилларини шакллантиришга, ўз ривожланиш стратегиясини белгилашга имкон беради, доимий ўзини ўзи ривожлантириш ва касбий фаолиятга ижодий муносабатни рағбатлантиради.

References:

1. Анисимов О.С. Научное и социокультурное значение рефлексивного движения в России // Рефлексивные процессы и управление. Том1. №1,.2001. С.6-33.
2. Бизяева А.А. Рефлексивные процессы в сознании и деятельности учителя: Авторефер. дис. ...канд. пс. наук. С-Петербург. 1993.
3. Вульфов Б.З. Профессиональная рефлексия в непрерывном образовании//Гуманизация образования.- Н 2. 1994. С. 43-50

4. Деркач А.А., Маркова А.К. Психологическое изучение профессионального опыта управленца// Акмеологические технологии личностно-профессионального развития государственник служащих: Сб.ст. М.: Изд-во РАГС. 2003. -С.193-245.
5. Климов Е.А. Образ мира в разнотипных профессиях. М. 1995.
6. Маркова А. К. Психология профессионализма. М.: Международный гуманитарный фонд «Знание». 1997. 308 с.
7. Михайлова Е.С. Коммуникативный и рефлексивный компоненты и их соотношение в структуре педагогических способностей. - Л. 1990.
8. Чайка В.М. Формирование готовности будущего учителя к педагогическому анализу: автореф..дис. канд. пед. наук. Киев.1990